

Oponentský posudek k diplomové práci Terezy Virtové

„Táhneme káru kapitalismu dál a dál“: etnografie tovární výroby

(Vedoucí práce: Mgr. Tereza Stöckelová, PhD.)

Katedra obecné antropologie
FHS UK

Vypracoval: Mgr. Yasar Abu Ghosh, Ph.D.
19. 9. 2014

Diplomová práce Terezy Virtové vychází z dlouhodobého terénního výzkumu v globální továrně v Čechách a představuje proto ojedinělý etnograficky laděný příspěvek ke zkoumání souvislostí mezi prací a technologií. Konkrétně se pak práce zaměřuje na „dynamiky aktérství technologií - pohledem na hranice, kdy je technologiím aktérství přisuzováno, kdy dovolují konat a kdy naopak v konání omezí“ (s. 40). Práce se ovšem dotýká řady témat a nebylo by na místě jedno z nich vyzdvihnout na úkor jiných. Řekněme, že práce má tři tematicky ohraničené kapitoly: 1. Metodologie a etika, 2. Člověk a stroj, 3. Práce a trh. Provázanost těchto tří kapitol ovšem vyžaduje určitou pozornost a domýšlení. V nejexplicitnější pasáži týkající se konstrukce textu autorka v závěru uvádí, že se jedná o „tři okruhy, které se v průběhu výzkumu ukázaly jako klíčové a nosné a které díky své pestrosti dovolují nahlédnout na globální výrobu z různých stran a úhlů pohledu“ (s. 77). Pojem, nebo fenomén, globální výroby si rovněž nezaslouží, aby byl upřednostněn před jinými, například před „asijským paternalismem“ nebo „utajeným výzkumem“. Jedna z věcí, kterou tudíž mohu poznamenat hned na úvod posudku je, že míra pozornosti ke konstrukci textu svádí k očekávání, že se provázanost jednotlivých částí nějak ukáže v průběhu čtení. Tento efekt bohužel nemohu potvrdit. Tím nepopírám, že konstrukce textu má nějakou logiku, pouze upozorňuje na skutečnost, že by tomu měla být věnována větší pozornost.

První kapitola představuje etnografii jako etické konání. Je pozoruhodnou úvahou o adaptaci a improvizaci etnografky. Bývá-li typické, že v diplomových pracích je metodologie výzkumu představována jako ta nejméně zpochybnitelná část, většinou je konstatována a někdy i důkladně dokumentována, Tereza Virtová se ve své metodologii neopevňuje, nemá ji poskytnout žádnou jistotu pro budoucí postupy a ani čtenáři neposkytuje záminku se na ní spolehnout. Většina výzkumných rozhodnutí se jeví jako hraničních, od utajeného výzkumu, přes zamlčování některých poznatků až po řízení vztahů s partnery ve výzkumu. V důsledku to znamená, že to, čemu autorka říká *ethics*, je *politics*. Takový přístup má i svou odvrácenou tvář: jednotlivé kroky mohou být rozporovány nebo může být vyžadována nekonečná specifikace a detaily. Z mého hlediska se mi například zdá, že míra obezřetnosti při nakládání s některými poznatky vede místy ke „zředení popisu“ a konečný obraz „vcelku pohodové továrny“ není pro mě tak účinný. Řídkost etnografického popisu je místy patrná už na první pohled a lze se proto domnívat, že je i záměrná. Dá se říct, že absence některých popisů a údajů nechává vyniknout to, co chce autorka nejvíce zviditelnit a co volí jako klíčové. Je to legitimní volba, protože neexistuje apriorní měřítko pro úplnost popisu. Rozlišení na řídký/zhuštěný popis vyplývá, jak autor této myšlenky formuluje, pouze z přesvědčivosti analýzy, z otázek, které zanechává ve čtenáři.

Druhá kapitola nabízí čtení vztahu člověka stroje u výrobní linky a jejím bezprostředním sociálním a technologickým okolím: „Cílem je ukázat... technologie v jejich ambivalentnosti, kdy hrají různé role, jsou jim přisuzovány pestré významy a hranice jejich aktérství jsou nestabilní“ (s. 40). Tato kapitola je důležitá zejména ve dvou ohledech: jednak demonstruje symetrický přístup a jednak mi zde rezonují některé klíčové antropologické debaty o práci (work/labour).

Obě části, o antropomorfizaci strojů a automatizaci lidí, nejsou dokládány jako strukturálně provázané, ale jako věčně přítomné náznaky a potenciality. Těch nejefektivněji využíval management, když upřednostňoval takové praktiky, které „v operátorech mobilizují „strojové“ schopnosti a rysy na úkor těch „lidských““ (s. 51). Většina příkladů poukazuje na různé typy „domestikace“ v prostředí strojů (familiarizace se stroji a produkty, senzibilizace při práci). Na s. 47 je zmíněna „široká paleta reakcí“, kterou stroj disponuje a na níž se operátorka musí naučit reagovat, která by si ovšem žádala hustší popis, aby byl zřejmě skutečně „proměnlivý“ (s. 49) vztah operátorů k automatizaci. Stručná část o dovednostech ukazuje „skills“ jako měřítko uplatnění v konkrétním procesu výroby a tudíž i mnohem pragmatičtěji, než jako kategorii uplatnitelnosti na trhu práce. Pozoruhodná je ovšem část o disciplinaci, ve které autorka poukazuje na epizodnost a bezzubost odporu zaměstnanců při zavádění nových pravidel právě tehdy, když je tento odpor přehlížen.

Ačkoli se výzkum odehrává v továrně, nezaměřuje se na „práci“ tak, jak jí obecně rozumí antropologie, tj. jako výsostné místo materiální a kulturní reprodukce člověka. Odkazy na práci z oblasti antropologie práce jsou sporadické, přesto v ní řada klíčových debat rezonuje. V rekonstruované podobě se tu objevuje původně K. Marxem nastolený vztah mezi prací a sociální hierarchií (mocí), identitou jako příslušností k zájmovým skupinám (v případě Labory jedná jako „corps“ spíše management, nikoli zaměstnanci-operátoři) a osobní satisfakci vyjádřené mírou alienace (této problematice se ovšem mnohem více týká třetí kapitola). Autorka se sice už v úvodních částech této optiky zřídka a tento epistemologický shift je pro ni klíčový, není pro mě ale úplně pochopitelné, proč jsou tyto diskuse z práce zcela vyloučeny. Nabízí se například téma o transformativní povaze práce – stejně jako nás práce proměňuje, *pracujeme* na své proměně (M. Weber). Stejně tak by si zasloužilou jistou reflexi skutečnost, že v práci autorka metodologicky nerozlišuje mezi výrobním prostředkem a produktem, které zde oba spadají do kategorie technologií.

Třetí kapitola je z mého hlediska nejvíce překvapivá a originální. Nejen že zasazuje zásadní rozpor do vnímání globálních továren jako predátorů dočasně využívajících levnou pracovní sílu, ale také rozvádí úvahu o tom, jak továrna konvenuje širšímu a historicky ustavenému konsensu, který vykazuje jistou kontinuitu s pozdním socialismem. Jak už bylo naznačeno výše, hlavní těžiště této kapitoly vidím v analýze režimu práce v Laboře a od něj odvislé míry uspokojení zaměstnanců. Autorka problematizuje hegemonní představu o globálních továrnách. Daří se jí to velmi přesvědčivě srovnáním s režimem operování jiné továrny, ze kterého vyplývá, že za obdobných strukturálních podmínek (tzv. úsměvná křivka) je možné rozvíjet velmi odlišné výrobní koncepce. Aktéři rozdílů vysvětlovali většinou kulturně, na základě nabytých představ o etnicitě managementu továren. Takové vysvětlení ovšem v některých případech selhávalo, i když bylo účinné jako interpretační rámec. Jak ovšem došlo k tomu, co M. Sahlins nazýval „structure of conjunction“, tedy k tomu, že si náhle konvenovala firemní kultura a historicky ustavený konsensus, zůstává otevřené.

V textu jsem zaznamenal několik drobných nepřesností, které zde stručně zmiňuji:

- cílem HTS nebylo „zvýšit kulturní informovanost armádních představitelů ve válečných regionech“, ale naopak, zvýšit informovanost lidí ve válečných zónách o cílech armády a tím snížit potenciál úspěchu „insurgency“

- princip „beneficence“ Belmont Reportu nevyžaduje dobrosrdečnost, ale nezištnost

Diplomová práce Terezy Virtové je nepochybně vynikající v řadě ohledů: pečlivou formulací, systematičností zkoumání, teoretickým ukotvením, které zároveň nevyčuhuje a nepředbíhá samotný empirický materiál. Nejvíce si ovšem na práci cením, že dokázala překvapit svými dílčími závěry a i pointou. Práci proto hodnotím na **výbornou**.

Mgr. Yasar Abu Ghosh, Ph.D.